

OSMANLI DEVLETİ'NDE TAHSİL-İ EMVÂL NİZAMNAMESİ VE TAHSİLAT USULÜ*

TAX COLLECTION REGULATIONS AND PROCEDURES IN THE OTTOMAN EMPIRE

Yasemin Zahide EROL**

Makale Bilgisi

Başvuru: 22.03.2022

Kabul: 31.03.2022

Article Info

Received: Mar, 22, 2021

Accepted: Mar, 13, 2022

Öz

Osmanlı Devleti'nin üzerinde en çok durduğu konulardan biri vergilerin dağıtılması ve tahsili meselesiydi. Vergileri tahsil etmede yaşanan güçlükler, vergi tahsiline zaptiyenin dâhil olması, hatta tahsilât işlerinin kalıcı olarak zaptiyeye devredilmesiyle tahsilât esnasında yaşanan huzursuzluklar ve vergi kaynaklı isyanlar Osmanlı Devleti'ni vergi tahsilinin düzenlenmesi için harekete geçirmişti. Bu nedenle, 1871 yılında tahsil-i emvâli konu edinen bir nizamname yayınlanmış ve bunu 1875, 1879, 1886, 1894, 1902 ve 1909 Tahsil-i Emvâl Nizamnameleri izlemiştir. Böylece, vergi tahsil işlerinde çeşitli düzenlemeler yapılmıştır.

Bu çalışmada ilk olarak söz konusu nizamnamelerin içeriği incelenmeye çalışılmış, daha sonra tahsilât usulüne değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vergi, tâhsil-i emvâl, tahsilât, Osmanlı Devleti.

Abstract

One of the issues that the Ottoman Empire focused the most was the tax collection. Difficulties in collecting taxes, military forces involved in tax collection, even tax collection affairs was given to the military forces permanently and problems that arise because of it made Ottoman Empire some regulations. Thus, firstly a constitution published in 1871 and then 1875, 1879, 1886, 1894, 1902 and 1909 regulations

* Bu makale "Osmanlı Devleti'nde Vergi Tahsil Düzenlemeleri ve Tahsildarlık Uygulaması" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

**Arş. Gör., Munzur Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, yaseminzahideerol@gmail.com <https://orcid.org/0000-0001-8973-135X>

followed it.

In this study, firstly, contents of these regulations are explained. Then, tax collection procedures are studied.

Keywords: *Tax, tâhsil-i emvâl, tax collection, Ottoman Empire.*

Giriş

Osmanlı tarihinin her döneminde vergi konusu önemli bir yer teşkil etmiştir. Kuruluşundan itibaren vergilendirmede İslam hukukunu esas alan Osmanlı vergi sistemi şer'i ve örfi vergiler olarak iki gruba ayrılmıştı. XIX. yüzyıla kadar değişmeden varlığını sürdüren klasik Osmanlı vergi sisteminde ahaliden vergilerin tahsili uzunca bir süre Tımar Sistemi adı verilen bir yöntemle başarılı bir şekilde yürütülmüştür. Memurlara merkezden nakit maaş vermek yerine reayanın ödemekle yükümlü olduğu toprağa bağlı vergilerin tımar sahiplerine devredildiği bu sistemin XVII. yüzyılda işlerliğini yitirmesi, yaşanan mali sorunlar, gelirlerin giderleri karşılayamaması sonucu oluşan bütçe açıkları ve devletin nakit paraya olan ihtiyacı vergi tahsilinde çeşitli dönemlerde farklı uygulamalara başvurulmasına sebep olmuştur. İltizam, emanet, malikâne, esham gibi uygulamalar, hatta taşrada vergilerin çoğunu kendisine ayıran ve merkezi yönetime karşı giderek güçlenen âyanlar, Osmanlı Devleti'nin vergilerin tahsilinde etkinliğini büyük oranda kaybetmesine sebep olmuştur.

XIX. yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı mali sistemi ve vergi tahsili konusunda yapılan düzenlemeler istenen sonucu vermemiştir. Üstelik uzun süren savaşlar ve yenilgiler nedeniyle giderlerin artması, gelirlerin azalması mali yapının düzeltilmesine yönelik daha kapsamlı ve daha kalıcı çözümlere ihtiyaç doğurmuştur. 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle her alanda olduğu gibi vergilendirme ve vergi tahsili konusunda da önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerin asıl hedefi vergi gelirlerinin artırılması, her çeşit kamu gelirlerinin doğrudan hazineye girmesi yani merkezi bir mali sistem kurarak devletin kendi gelirlerinin doğrudan sahibi olması ve vergi tahsilinin merkezileştirilmesiydi. Böylece, devlet doğrudan vergileri tahsil edecek ve vergi kaybı en aza indirilecekti.

Tanzimat'ın ilanıyla “aşar vergisi”, “hayvan vergisi” ve gayrimüslim ahaliden alınan “cizye” dışındaki vergileri kaldırarak kazanca göre vergilendirme usulünü getiren yeni Osmanlı vergi sistemi mültezim, âyan, voyvoda gibi vergi tahsil eden kimseleri aradan çıkarmaya çalışmıştı. Tanzimat'ın ilanıyla, şer'i vergilerin kaldırılarak örfi vergilerin birleştirilmesi ile vergilendirmede sadeleşme, adil ve herkesin geliri nispetinde bir vergi

rejimi oluşturulması yanında, vergi tahsilâtında sivil bir tahsilât teşkilatı oluşturulması da önemli hedeflerden biriydi. Merkezileşme hedefleri çerçevesinde bizzat padişah tarafından “memur-ı müstakil” olarak tayin edilen ve muhassıl adı verilen görevliler bundan sonra vergileri doğrudan doğruya devlet adına tahsil edeceklerdi. Böylece, Tanzimat’ın ilk yılında aşar vergisi de dâhil olmak üzere bütün vergiler muhassıl adı verilen görevliler aracılığıyla tahsil edilmiş, ancak istenen başarıya ulaşamayıp kısa sürede kaldırılmıştır.

Vergi gelirlerinin tek elden tahsiline yönelik bu adım ne yazık ki böylece son bulmuş, mali işler valiye bağlı defterdar ve mal müdürüne devredilmiştir. 1860 yılında bu uygulamaya da son verilerek mali işler mülki amirlere bağlı muhasebeci ve mal kâtiplerine devredilmiştir. 1861 yılında ise “Umur-ı Mâliyeye Dair Nizamnâme-i Mahsus” ile vergilerin tahsili konusu yeniden belirlenmiştir. Nizamnameye göre, devlet mallarının tahsilinden livalarda mutasarrıf, kazalarda kaymakam sorumlu olup, muhasebe işlerini ise livalarda muhasebeciler, kazalarda mal müdürleri yürütecekti. Mahalle ve köylerde ise devlet mallarının tahsili muhtarlar aracılığıyla yapılacaktı. Her yıl mart ayının başında vilayet merkezlerinden livalara *liva muvazenesi*, sancaklardan kazalara ise *kaza muvazenesi* adıyla tahsil olunacak gelirlerin türlerini ve ödenecek masrafları içeren bir defter gönderilecekti. Muhtarlar her köy ve mahallede vergi tahsil vaktinden bir hafta önce mükelleflere ödeyecekleri vergi miktarını bildirecek, mükellefler de zamanı gelen borçlarını muhtara teslim ederek, karşılığında makbuz alacaklardı.

1864 Tuna Vilâyeti Nizamnamesi ile başlayıp daha sonra ülke genelinde uygulamaya geçilen yeni idari sistemle de vergilerin doğrudan toplanmasını sağlayacak mali bürokrasi oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Vilâyet Nizamnamesi ile vilâyet merkezlerinde defterdarlar, sancaklarda muhasebeciler, kazalarda mal müdürleri, köylerde muhtarlar tahsil-i emvâl işlerinden sorumlu tutulmuş, vergilerin tahsilinden sonra paraların “mal sandıklarına” ve oradan da “merkezi devlet hazinesine” gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece, artık en küçük idari birim olan köy ve mahallelerde bile vergi tahsil işlemlerinde doğrudan devlet adına mükelleflerle muhatap olan bir görevli bulunmuş oluyordu. Muhtarlıkların yaygınlaşmasıyla, vergilerin salınması ve tahsil edilmesi, güvenlik işleri ve belediye hizmetleri muhtarlara devredilmiştir.¹ Verginin tarh ve tahsili gibi önemli görevleri üstlenen muhtarlar, bundan sonra kendi mahallerindeki ahalinin isimlerini ve haneleri içeren defterler hazırlayacak ve vergi tahsilinde

¹ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK, Ankara 2011, s.109.

görev alacaklardı.² Ancak tahsil işlemlerinin yalnızca muhtarlar ile yerine getirilebilmesi mümkün görülmediğinden, bir müddet sonra muhtarlara yardımcı olacak, onları teftiş edecek ve en önemlisi zaptiyenin karışmadığı sivil bir vergi tahsil memuru tayin etme uygulamasına geçilmiştir. Bu uygulama sivil bir vergi tahsilini hedefleyen “tahsildarlık” uygulamasıdır. İlk olarak Midhat Paşa'nın Niş'te başlattığı ve daha sonra diğer vilâyetlerde de uygulamaya konulan ve tahsildarlık adı verilen uygulamanın amacı vergi tahsil işlemlerinde kolluk kuvvetlerinin devreden çıkarılarak tahsilâtın sivil vergi memurları aracılığıyla yürütülmesini sağlamaktır. XIX. yüzyıl boyunca sivil bir vergi tahsil düzeni kurarak aracılar olmadan hazine alacaklarını doğrudan devlet adına toplayan ve vergi mükellefleriyle zaptiye askerleri yerine sivil memurların muhatap olduğu bir sistem hedeflenmişti. Bu nedenle çeşitli tarihlerde gerek devlete ait vergilerin tahsil usulünü ve gerekse vergi memurlarının görev ve vazifelerini düzenlemek üzere çeşitli talimat, nizamname ve kanunnameler yayınlanmıştır. Aşağıda bu düzenlemelere değinilecektir.

Emvâl-i Mîriyye Tahsilâtı İçin İstihdam Olunacak Tahsildarların Sıfat ve Hareketleri ve Vezâif-i Memuriyetleri Hakkında Talimat (1871)

26 Nisan 1871 tarihinde dokuz maddeden oluşan “*Emvâl-i Miriye Tahsilâtı İçin İstihdam Olunacak Tahsildarların Sıfat ve Hareketleri ve Vezâif-i Memuriyetleri Hakkında Talimat*”³ hazırlanmıştır. Dokuz maddeden oluşan bu talimata göre emvâl-i miriye yani devlete ait vergilerin tahsilini yapmak üzere görevlendirilen tahsildarların söz konusu göreve seçilebilmeleri için sahip olmaları gereken nitelikler, giyecekleri elbiseler, sınıfları, görevlerini nasıl yerine getirecekleri, vazifelerini aksatmaları veya suiistimal etmeleri halinde haklarında ne gibi işlemler yapılacağına dair bilgiler verilmektedir. Talimatın beşinci maddesi ise çalışma usullerine değinmektedir. Tahsiline memur oldukları emvâl için verilen bir defter tutmak, taksit zamanı gelmiş ancak, borcunu ödemiş kimseleri uyarmak veya icraya gitmek, kaymakama durumu bildirmek, vergiler ödendikçe her mahalle ve köyün teslimatını kaydetmek tahsildarların görevleri arasındaydı.

Tahsilât-ı Emvâl-i Miriye Hakkında Talimat ve Tahsilât Yoklamacıları (1875)

1871 Talimatnamesinden sonra “*Tahsil-i Emvâl-i Miriye Hakkında*

² “Eyalet ve Elviyede Kur’a ve Mahallâtın Muayyen Olan Vergilerinin Beynelahali Tevzii Hakkında İcrası Lazım Gelen Muamelata Dair Nizamname” *Düstür*, I. Tertip, Cilt.4, s.279-283 (H. 15 Recep 1277/16 Şubat 1870); Umr-ı Maliyeye Dair Nizamname”, *Düstür*, I. Tertip, Cilt.2, s.4-21 (H. 18 Safer 1284/ 21 Haziran 1867).

³ *Düstür*, I. Tertip, Cilt 2, 1289/2, s.58-60.

*Talimat*⁴ adında bir düzenleme daha yapıldığı görülmektedir. 1 Mayıs 1875 tarihinde yayımlanan bu on beş maddelik talimat ilk olarak vergi tahsil işlerinin zabıttan alınarak nahiye meclisleri aracılığıyla vali-defterdar-mutasarrıf-muhasebeci- kaymakam ve mal memurları eliyle yapılacağından bahsetmektedir. Bu talimatla birlikte *tahsilât yoklamacıları* adı verilen yeni bir görevli ortaya çıkmıştır. Bu yoklamacılar, devlete ait malların tahsilinde hesapların teftiş edilmesi ve ödeme zamanı geçen taksitlerin ödeme işlerini hızlandırmakla görevliydi. Yani, vergiyi toplamakla değil, verginin zamanında toplanması için kabzımallara (muhtarlar) yardımcı olmaktadır. Talimatta belirtildiğine göre, her kazada ihtiyaca göre birer veya ikişer süvari; vilâyet, mutasarrıflık ve kaymakamlık merkezi olan şehir ve kasabalarda ise birer piyade muvazzaf memur istihdam edilecekti.⁵ Yoklamacılar tebaanın her kesiminden doğruluğuna güvenilen, okuma-yazma ve hesap bilen kişiler arasından idare meclisleri tarafından seçilecek ve kendilerinden kefil istenecekti. Yoklamacıların kendilerine özgü kıyafetleri olacaktı. Ayrıca ellerinde mahalli hükümet tarafından verilen mühürlü tezkereler bulunduracak olan yoklamacılar, kazalarda mal müdürlerinin, livalarda muhasebecilerin ve vilâyetlerde defterdarların maiyetinde olacaklardı. Görevlerini yerine getirip getirmediği kontrol edilerek, görevini kötüye kullananlar idare meclislerine bildirilerek gereği yapılacaktı. Tahsilât yoklamacılarına her mali yılın sonunda mensup olduğu kaza mal kaleminden her köyün vergi, bedelât-ı askeriye ve mürettebat-ı miriyesini beyan eden mühürlü bir defter verilecekti.

Yoklamacılar, tahsilât ve teslimatı tarihleriyle defterlerine kaydedecek, tahsilâtı geri kalan yerler nereler ise hemen o köye giderek muhtarın hesabını inceleyeceklerdi. İnceleme sonunda alacaklar ve borçlularla ilgili bir yanlışlık varsa, yanlış olan miktar belirlenerek borçluların ellerinde olması gereken vergi sergileri kontrol edilecekti. Gerçekten borcunu vermemiş veya bildirmemiş kimseler görülür ise, ikaz edilerek, borcunu ödemesi sağlanacaktı. Bu inceleme sonucunda muhtarda para olduğu tespit edilirse, söz konusu para muhtar tarafından mal sandığına teslim edilecekti. Muhtarlardan zimmetine para geçirenler nahiye meclisine ihbar edilecek, hatta lüzumu halinde merkez kazaya da haber verilecekti. Ahaliden borcunu ödemeyenlere rastlanırsa ve ihtar etmek işe yaramazsa nahiye meclisine, o da işe yaramazsa merkez kazaya bildirilecekti. Yoklamacılar herhangi bir sebeple köylüden veya muhtardan para almayacaklar, paraya el sürmeyeceklerdi. Ayrıca, hesapları yoklamak üzere gittikleri köy veya mahallelerde ne kadar zaman geçirdiklerini, gittikleri tarihi, yoklama yaptıkları tarihi, ellerinde bulundurdukları deftere kaydederek muhtara tasdik ettireceklerdi. Yoklamacı

⁴ *Düstür*, I. Tertip, Cilt 3, s. 269-271. (H.25 Rebiü'l-evvel 1292/ 1 Mayıs 1875).

⁵ A.g.n, 1. madde.

görevden ayrıldığında bu defterler kendinden sonraki görevliye teslim edilecekti.

Son olarak yoklamacıların gittikleri yerlerde kendisi veya hayvanları için yiyecek ve yem almaları yasak olup, ahaliye kötü davranmayacaklardı. Bu kurallara uymayan tahsilat yoklamacıları hakkında gereği yapılacaktı.

1879 Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi ve Kabzımallar

II. Abdülhamid'in tahta geçmesiyle memleketin en önemli sorunlarından olan vergi ile ilgili düzenlemelere hız verildiği görülmektedir. Bu dönemde vergi tahsiliyle ilgili ilk düzenleme 10 Kasım 1879 *Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi*dir.⁶ Bu nizamname önceki nizamnamelerden daha kapsamlı bir yapı arz etmektedir. Kırk bir madde ve iki bâbdan oluşan nizamnamenin birinci bâbı tahsildarlar ile kaza ve liva sertahsildarları ile ilgili olup, bunların seçilmeleri, görevleri, mükâfat ve mücâzaları (ceza) hakkında bilgi vermektedir. İkinci bâb ise kabzımallarla ilgilidir. Nizamnameye göre, her vilâyet ve liva merkezi olan kazalarla, bunlara bağlı kazalarda birer *sertahsildar* ve bunların maiyetinde kazanın büyüklüğüne ve emvâlinin derecesine göre birer *piyade*, ikişer veya daha fazla *süvari* tahsildar olacaktı. Sertahsildarlar taşraların merkezinde mal müdürlerine, bunlara bağlı kazalarda ise mal memurlarına bağlı olacaktı.⁷ Kaza sertahsildarlarından başka bir de vilâyet merkezi olan livalar ile bunlara bağlı livalarda birer *liva sertahsildarı* olacaktı. Bunlar vilâyet merkezlerinde umur-ı maliye müdürlerinin, buralara bağlı liva merkezlerinde ise mal müdürlerinin maiyetinde görev yapacaklardı.⁸ Nizamnamenin üçüncü ve dördüncü maddeleri sertahsildarlar ile süvari ve piyade tahsildarlarda aranacak niteliklerle ilgilidir. Bu nitelikler, önceki talimatlara kıyasla bu nizamnamede daha ayrıntılı şekilde açıklanmıştır. Okuma yazma bilmek, bir köy veya mahallenin hesaplarını teftiş edebilecek kadar hesap bilmek, yirmi yaşından küçük ve elli yaşından büyük olmamak, sicilinin temiz olması ve bulunduğu kazanın yönetici veya mal memurlarından birinin akrabası olmamak, liva sertahsildarları içinse bir liva mal müdürlüğünü idare edecek kadar hesap bilmektir. Tahsildar olabilmek için bu şartları taşımak gerekmektedir. Liva sertahsildarları Maliye Nezaretince, kaza sertahsildarları ile piyade ve süvari tahsildarlar kaza meclisi idarelerince seçileceklerdi.

Nizamnamenin önceki nizamnamelerden farklı olarak yeni bir uygulama getirdiği görülmektedir. *Tahsildariye* adı verilen bu uygulamada

⁶“Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi”, *Düstûr*, I. Tertip, Cilt. 4, (H.25 Zilkade 1296/10 Kasım 1879), s. 382-392.

⁷ A.g.n., 1. madde.

⁸ A.g.n., 2. madde.

nizamnamenin on, on bir ve on ikinci maddelerine göre tahsildarlar tahsil olunan verginin senelik toplamından yüzde hesabıyla belli bir tahsildariye alacaklar ve hiçbir sebeple bundan başka bir şey talep etmeyeceklerdi. Bu tahsildariyenin yüzde kırkı süvari tahsildarlara, yüzde on beşi piyade tahsildarlara, yüzde yirmi beşi kaza ve yüzde yirmisi liva sertahsildarlarına ait olacaktı. Görevlerini aksatan ya da suiistimal eden tahsildarlar, sertahsildarlar tarafından ilkinde uyarılacak, ikincisinde bir aylık tahsildariyesi kesilecek, üçüncü defasında görevinden alınacaktı. İşledikleri suça göre ceza kanunnamesi hükümlerince yargılanacaklardı.⁹

Nizamnameye göre vergi tahsilatıyla yine kabzımallar yani muhtarlar ilgilenecekti. Bu nizamname, 1875 tarihli talimatla kabzımal veya muhtarların hesaplarının teftişi görevini üstlenen tahsilât yoklamacılarını kaldırarak, bu görevi piyade ve süvari tahsildarlara vermektedir. Bir çeşit teftiş memuru gibi tarif edilen tahsildarlar, muhtarlar, yani kabzımallar tarafından verginin zamanında toplanarak gecikmeden mal sandığına aktarılmasını sağlayan görevli durumundaydı.¹⁰ Kabzımallar taksit zamanı geldiği halde vergisini vermeyenler olursa durumu tahsildarlara bildirirlerdi. Böyle bir durumda tahsildar kabzımalaya yardım etmezse, kabzımalların tahsildarları sertahsildara şikâyet etme hakkı vardı.¹¹

Bu nizamnameye göre tahsildarların tahsiline yetkili oldukları vergiler emlak ve akar, bedel-i askeri ve arazi vergileriydi. 1879 Nizamnamesi ile tahsildarlar mal memurlarına bağlanarak, zaptiyenin vergi tahsili dışında tutulması amaçlanmışsa da zamanla bunun mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Zaten söz konusu nizamnamenin ardından çıkarılan 1886 Nizamnamesi ile tahsildarların yeniden zaptiyeye bağlandıkları görülmektedir.

Kabzımallara değinecek olursak; her karye ve mahallenin kabzımallık vazifesi muhtarlara verilmiştir. Bu muhtarlar Vilâyet Nizamnamesi'nin beşinci babının birinci faslının altmış üç, altmış dört ve altmış beşinci maddeleri hükmünce ahali tarafından seçilmiş olan muhtarlardır. Muhtarların en az bir dilde okuyup yazmaya ve hesap tutmaya yetkin olması, cinayet suçu veya iade-i itibar etmeyen suçları bulunmamalıdır.

Muhtarların zimmetlerine akçe geçirmeleri halinde Vilâyet Nizamnamesi'nin dördüncü babının altmış yedinci maddesi gereğince tazmini ahaliye aittir. Bununla birlikte ahali, tazmin edeceği akçeyi muhtarın mal ve

⁹ A.g.n., 26, 27, 28, 29. maddeler.

¹⁰ Nadir Özbek, "Abdülhamid Rejimi, Vergi Tahsildarlığı ve Siyaset, 1876-1908", *Doğu Batı*, Sayı 52, 2010, s. 159-97.

¹¹ A.g.n., 39 ve 40. maddeler.

emlakını sattırarak tahsil edebilirdi.

Kabzımallar yani muhtarlar her sene karye veya mahalle ahalisinden tahsil edeceği paranın mal müdürü tarafından mühürlü bir müfredat defterini köylünün anlayacağı bir dil ve ibare ile köy ve mahallelerdeki cami veya kilise duvarına yapıştırarak ilan edecekti. Kabzımal defterde yazan miktardan bir akçe bile fazla vergi talep edemezdi.

Kabzımalların tahsil edecekleri vergi ve iane-i askeriye bedelinin her taksiti için tahsilât esnasında vergiyi ödeyen mükellefe numaralı ve koçanlı matbu birer senet vermeleri zorunluuydu. Senet vermeyen kabzımal, asıl görevi olan muhtarlıktan çıkarılırdı.

Mahalle kabzımalları tahsil ettikleri parayı beş günden fazla, köy kabzımalları ise on günden fazla ellerinde tutamazlardı. Bu nedenle tahsilât, belirtilen süreler içerisinde sandığa teslim edilirdi. Ancak, makbuzların bin beş yüz kuruştan fazla olması durumunda bu bekleme süresi geçerli olmayıp, aynı gün sandığa teslim etmeye mecburdular.

Kabzımalar, görevli oldukları köy ve mahallere ait her türlü vergi, bedelât-ı askeriye ve bunların bakayasını hükümet tarafından verilen müfredat defterlerine göre tahsil edeceklerdi. Her köy ve mahalle için iki defter tutulacak, defterlerden birine günlük tahsil edilen akçeler sırayla ve cinsiyle yazılacak, diğerine ise herkesin borcuna göre ödediği teslimat kaydedilecekti. Borcun tarihini, miktarını ve teslimatı kaydettikten sonra kabzımallığa mahsus mühür ile mühürlediği makbuzu hemen sahibine vereceklerdir.

Vergi ve bedelât-ı askeriye marttan kanun-ı evvel sonuna kadar on taksitte tahsil edilebilecekti, ancak birkaç taksiti topluca veya bir senelik vergiyi tek seferde vermek de mümkündü. Kabzımallar, vergi taksitlerini vaktinde ödemeyenler için bir haftalık süre tanıyacak, bu süre zarfında mükellef ödeme yapmamışsa belediyeye şikâyet edebilecek veya ihtiyar meclisini toplayıp durumu müzakere edeceklerdi. Vergi borcunu yine ödemeyen mükellefi bir hafta sonra tahsildara bildirerek o kişi hakkında gerekli muamelenin yapılmasını sağlayacaktı. Tahsildara müracaat eden kabzımalın, müracaat ettiğini gösteren bir pusulayı tahsildara mühürletmesi zorunluuydu.

Vergilerin taksit günü gelmeden halktan vergi toplamaya çalışan, tahsil edeceği meblağı gösteren defteri ilan etmeyen, tahsil ettiği paraları kendilerine verilen süreler içinde sandığa teslim etmeyip elinde tutan, tahsilâtı kendilerine verilen defterlere ve mükelleflerin ellerindeki makbuz ilmühaberlerine kaydetmeyen kabzımallar ile gayrimenkullerini tahsildarlara bildirmeyen kabzımallar görevden alınarak yerlerine yenileri getirilecekti.

1886 Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi ve Tahsildar Bölükleri

Bir sonraki nizamname ise 18 Ekim 1886 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹² Kırk madde ve yedi fasıldan oluşan bu nizamnamenin beşinci maddesinde belirtildiği üzere *vesait-i tahsiliye, vilâyet ve liva merkezi olan kazalarda ve bağlı kazalarda asakir-i zaptiyeye ilaveten piyade ve süvarilerden oluşacak tahsildar bölükleri ile karye ve mahallelerde birer kabzımal yani muhtarlar aracılığıyla yürütülecektir. Tahsildar bölüğü, vilâyet merkezi olan kazalarda zaptiye alay beyinin, liva merkezi olan kazalarda tabur ağasının ve bağlı kazalarda bölük ağasının kumandasında bulunacaktır.*

Nizamnameye göre, piyade tahsildarları şehir ve kasaba kabzımallarının, süvari tahsildarları ise köy kabzımallarının tahsil ettikleri vergileri ve bunları mal sandıklarına teslim edip etmediklerini teftiş etme, tahsilâtta rehabet gösteren kabzımallar ve borcunu vermeyenleri takip etmekle görevlendirilmişlerdi. Tahsildarların başka bir işte çalışmaları yasaktı ve doğrudan zaptiyeye bağlanmışlardı. Tahsildarların hangi vergileri tahsil edecekleri nizamnamenin sekizinci maddesinde şu şekilde sıralanmıştı:

- 1- Emlâk ve akar vergisi
- 2- Arazi vergisi
- 3- Yerli ve yabancı esnaf temettü vergisi
- 4- Varidat-ı öşriyenin arazi üzerine tevzi ve taksim olunmuş olan kısmı ve güveri tabiriyle bedele tahvil olunan kısımları
- 5- Gayrimüslim ahalinin bedelât-ı askeriyesi
- 6- Masarif-i tahririye karşılığı
- 7- Tapu hasılatı
- 8- Bu yedi çeşit tahsisatın tahsil olunmayan kısmı

Tahsildarlar yukarıda sıralanan sekiz çeşit vergiyi tahsil edecekler ve hesaplarını defterlerinde ayrı ayrı yürüteceklerdi. 1886 Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi'nin kendinden önceki nizamnamelerden farkı ise tahsildarlar tarafından toplanacak vergileri tek tek sıralamasıdır.

¹² "Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi", *Düstür*, I. Tertip. Cilt.5, (H.19 Muharrem 1304/17 Ekim 1886) s.644-652.

1894 Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi

1894 Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi¹³ kendisinden önceki 1886 Nizamnamesi'yle hemen hemen aynıdır. Adı geçen nizamname ile de tahsildarlığın sivilleştirilmesi adına bir adım atıldığı söylenemez. “*Vesait-i tahsiliyenin kazanın büyüklüğüne ve emvâlin durumuna göre tayin kılınmak üzere asakir-i zaptiyeye ilaveten piyade ve süvarilerden mürekkep olarak teşkil olunacak tahsildar bölükleri ile her karye ve mahallede birer kabzımdan ibarettir ve işbu kabzımallar muhtarlardır*” ibaresinden anlaşılacağı gibi vergi tahsilâtı yine zaptiye içinde piyade ve süvarilerden oluşan tahsildar bölükleri ile kabzımallar tarafından yürütülecektir.

Nizamname otuz maddeden oluşmakta olup, tahsil-i emvâl işiyle meşgul olacak bir komisyondan söz etmesi açısından önceki nizamnameden farklılık göstermektedir. Kazalarda kaymakamların başkanlığında mal müdürü, ihtiyaç halinde muavini, tapu kâtibi ile bölük ağasından; livalarda mutasarrıfın başkanlığında muhasebeci, vergi memurları, defter-i hakani memurları ile tabur ağasından; vilâyetlerde ise valinin başkanlığında defterdar, vergi müdürü, defter-i hakani memuru ve alay beyinden oluşacak bu komisyon olacak ve bu komisyon haftada iki kere toplanacaktı.

Önceki nizamnameden farklı olarak vergi taksimi işini üstlenen muhtar veya köy ihtiyar heyetleri yerine, kaza mal memurları görevlendirilmişti. Kaza mal memurları tarafından hazırlanan mahalle ve köylerin vergi miktarını gösteren *top sergileri* ile şahısların payına düşen vergi miktarını içeren *vergi tezkereleri* ve *bedel-i askeriyenin* suretini içeren müfredat defterleri tahsil bölükleri aracılığıyla senet karşılığında muhtarlara teslim edilecekti.

Nizamnamenin, kendinden önceki nizamnamelerden diğer bir farkı da vergi borcunu ödemeyenlere hapis cezası verilmesini gündeme getirmiş olmasıdır. Tahsildarların tahsil etmekle yükümlü olduğu vergiler de yine 1886 Nizamnamesi'nde olduğu gibi aynen sıralanmıştır. Bu nizamnamede de vergilerin mahalle ve köylerde bilfiil toplanması işi muhtarlara verilmiştir.

1902 Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi

Dört fasıl ve kırk dokuz maddeden oluşan *1902 Tarihli Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi*¹⁴ ise hazırlanışı ve içeriği bakımından diğer nizamnamelerden farklılık göstermektedir. En önemli fark, zaptiyenin tahsilât işlerine karıştırılmadan, tahsilâtın doğrudan tahsildarlar tarafından yapılmasına

¹³ “Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi”, *Düstür*, I. Tertip, Cilt 6, (H.01 Şaban 1311/7 Şubat 1894), s.1461-1466.

¹⁴ “Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi”, *Düstür*, I. Tertip, Cilt 7, (H.08 Zilhicce 1319/18 Mart 1902), s.831-849.

olanak sağlamasıdır. İlk kez 1879 Talimatnamesi'nde yer alan bu durum, sonraki nizamnamelerde ne yazık ki devam ettirilememiş, vergi tahsil işleri zaptiyenin kontrolüne bırakılmıştı. Vergi tahsil işlerinin askeri güçlerden uzak, tamamıyla sivil memurlar tarafından yürütülememesinin en temel sebebi elbette güvenlik güçleri devreye girmediğinde vergilerin tahsil edilmesinde yaşanan zorluklardır. Ancak, zaptiyenin devreye girmesi durumunda da ortaya başka sorunlar çıkmaktaydı. Vergi tahsili esnasında uygulanan baskı ahaliye şikâyetlere yol açmaktaydı. Özellikle doğu vilâyetlerinde vergi tahsilinin huzursuzluğu artırması, hatta isyanlara dönüşmesi, buralarda vergi tahsil edilemez hale gelmesi ve Berlin antlaşması hükümlerince Ermenilerin yaşadığı doğu vilâyetlerinde ıslahat yapılması için yöneltilen baskılar Osmanlı Devleti'ni çeşitli çözüm yolları aramaya yöneltmişti. Bu amaçla 1896 yılında Vilâyat-ı Sitte'de uygulanmak üzere bir Islahat Layihası hazırlanmıştır. Ancak bu layihanın yalnızca bu altı vilâyetle sınırlı kalmayıp, Hicaz Vilayeti hariç diğer tüm vilâyetlerde uygulanmasına karar verilmiştir. Vergi tahsiline ve tahsildarlara dair hükümlerin yer aldığı bu layiha ile tahsildarlık kurumu sivil bir yapıya kavuşturulmuştur. Çünkü nizamname gereğince jandarma vergi tahsilinden tamamen çekilmiştir. Bu ıslahat layihasını izleyen dönemde vergilerin tahsilini ve yeni sivil tahsildarlık kurumunu daha detaylı düzenleyen bir nizamname yürürlüğe girmiştir.

1902 Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi incelendiğinde yukarıda da anlatıldığı gibi önceki nizamnamelerden farklı olarak vergi tahsilâtının sivilleştirildiği, zaptiye kuvvetlerinin, mülkiye memurlarının devreden çıkarılarak tahsil işlemlerinin tamamen tahsildarlara ve maliye memurlarına bırakıldığı görülmektedir.¹⁵ Nizamnamenin üçüncü maddesindeki ibareye göre vergi tahsilâtı her kazanın büyüklüğüne, malların ve mükelleflerin miktarına göre tayin olunacak piyade ve süvari tahsildarlarından ibaret olup, dokuzuncu maddede yer alan “*jandarmaların muamelat-ı tahsiliyeye müdahaleleri katiyyen memnudur*” ibaresinden anlaşılacağı üzere askeri kuvvetlerin vergi tahsil işlerine karışmaları kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Hatta zaman zaman tahsil-i emvâl hükümlerine ve tahsilât işlerine jandarmanın karıştırılmamasına özen gösterilmesine dair uyarı ve hatırlatmalar yapılmaktaydı.¹⁶ Ancak, yalnızca tahsildar tarafından borçlulara tebliğ edilen celbnamelelere karşı koyanların komisyonlara getirilmesi esnasında jandarma ve polis yardımına başvurulabilecektir. Yine aynı maddeye göre, kazalarda serttahsildarlık görevi tahsildarların en muktediri tarafından yerine getirilecekti. Böylece, verginin taksiminde, tezkerelerin ilanı, mükelleflere tezkere verilmesinde ve vergi

¹⁵ BEO, Dosya No:1916, Gömlek No:143675 (H. 6 Cemaziye'l-evvel 1320/ 10 Eylül 1902).

¹⁶ BOA, DH.MKT., Dosya No:2612, Gömlek No:61 (H. 10 Recep 1325/ 19 Ağustos 1907).

tahsilinde ihtiyar heyetleri ve muhtarlar ile zaptiye kuvvetleri tamamen devre dışı bırakılmıştı.

1902 Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi ile vergi tahsilinde daha önce olmayan yeni memuriyetler ortaya çıkarmıştı. Kazaların büyüklüğüne göre her kazada bir veya iki “*tahsilât müfettişi*” olacak, bu müfettişler, kazaların tahsilât işlerini teftiş edeceklerdi. Müfettişlerin görev yaptıkları kazalar her yıl değiştirilecekti. Ayrıca, hesap işleri için vilayet merkezlerinde iki, liva merkezlerinde birer “*kâtip*” istihdam edilecekti. Bu nizamname ile tahsilât işleri piyade ve süvari tahsildarlar, sertahsildarlar, tahsildar müfettişleri ve tahsilât kâtiplerine devredilmiş, vergi tahsili ve tahsilât komisyonlarında zaptiye, muhtar ve kabzımallar devre dışı bırakılarak tahsildarlıklar sivilleştirilmiştir.

Nizamnameye göre, piyade ve süvari tahsildarların tahsilât yaptıkları alan yedi yüz elli haneyi geçemeyecekti. Nizamnamede tahsildarların tahsil edecekleri vergiler de sıralanmıştı. Bu nizamnamenin vergilerin çeşitliliği açısından bir önceki nizamnameden farklılık gösterdiği görülmektedir. Nizamnameye göre tahsildarların tahsil edecekleri vergi kalemleri aşağıdaki gibiydi:

1. Emlâk ve akar vergisi
2. Arazi vergisi
3. Yerli ve yabancı esnaf temettü vergisi
4. Gayrimüslim ahalinin bedelât-ı askeriyesi
- 5- İşbu dört çeşit verginin teçhizat-ı askeriye tertibi
- 6- Masarif-i tahririye karşılığı
- 7- Müsakkafât-ı ma'arif hisse-i i'anesi
- 8- Emvâl-i mezkurenin eski yıllara ait bakayası

Tahsildarlar bu vergilerden başka vergi tahsil edemeyeceklerdi.

1909 Tahsil-i Emvâl Kanunu

Oldukça kapsamlı bir şekilde hazırlanan dört fasıl ve yirmi üç maddeden oluşan 1909 Tahsil-i Emvâl Kanunu'na¹⁷ göre emlâk, akar ve arazi vergileri, hazine adına alınan mukataa-yı zemin ve temettü, arazi-yi miriye üzerine tarh olunan aşar bedeli bu kanuna göre tahsil olunacaktır. Maarif ve teçhizat hisseleri ve tezkere esmanı ve emlâk ve arazinin tahrir masrafları ve arazi

¹⁷ Tahsili Emvâl Kanunu, *Düstür*, II. Tertip, Cilt 1, s.624-629 (2 Şaban 1327/18 Ağustos 1909).

üzerine tarh olunan aşarın tarh ve tertip işlemlerinin masrafları karşılığı vergilerin taksitleri ile birlikte tahsil olunacaktı.

Tezkere uygulaması bu kanunnamede de görülmektedir. Her sene marttan önce mükelleflerin her biri için belirlenen verginin miktarı ve ödeme için kararlaştırılan taksitleri içeren ve yirmi para karşılığında birer tezkere verilecektir. Kanunnamenin üçüncü maddesine göre her sene mart başından önce köy ve mahalle üzerine iki nüsha halinde vergi cetvelleri hazırlanarak tahsil memurlarına verilecektir. Bu iki nüshadan birini tahsil memuru karye ve mahallelerin uygun bir yerine astıracaktı. Vergi cetvelleri asılmadıkça ve tezkereler mükellefine teslim olunmadıkça tahsilât yapılamayacaktı. Tahsildarlar taksit miktarından fazla veya taksit zamanından önce kimseden para isteyemezdi. Emlâk ve arazi vergisinin yüzde yirmisi o yılın taksitlerine zam ilavesiyle tahsil edilecekti.

Tahsilât Usulü

Devlete ait malların tahsilâtının ne şekilde yapılacağı nizamnamelerde detaylarıyla madde madde açıklanmıştı. Tahsilât işlemleri Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi dışında herhangi bir muameleye başvurmadan ve *fukara ahali taziyik edilmeden* gerçekleştirilecekti.¹⁸ Yukarıda sayılan nizamnamelerde tahsilât usulü ayrıntılarıyla belirtilmişti. Örneğin, 1879 Tahsil-i Emvâl Nizamnamesine göre vergisini vaktinde ödemeyen borçlular kabzımallar tarafından tahsildarlara bildirilecek, tahsildarlar borçluyu köylerde ihtiyar meclislerine ve kasabalarda belediye dairesine çağırarak borcu tahsil edeceklerdi. Mükelleflerin borçlarını yine ödememeleri durumunda ihtiyar meclisi veya belediye dairesi vasıtasıyla öncelikle borçlunun durumuna göre hanesinin idaresine yetecek kadar eşyası, esnafsa alet edevatı, çiftçiye çift ve ziraat aletleri ile çift hayvanları, tohumluğu ve hasılatın miri hissesi hariç tutularak kalan meyve, sebze, eşya, hayvan veya çeşitli menkul eşyalardan borçlunun ödemesi gereken miktara yetecek kadarı tahsildar huzurunda, icra kanununun elli ikinci maddesi hükmünce sattırılıp sandığa teslim ettirilecekti. Ancak, meyve ve sebzelerin mevsimi gelmedikçe satışı yapılamayacaktı. Satışı yapılan eşyadan kabzımal, sertahsildar, tahsildar ve mal memurları bizzat veya başkaları aracılığıyla hiçbir şekilde satın alamazlardı. Borçlunun borcunu ödemeye yetecek kadar parası veya malı olmadığı ihtiyar meclisi veya belediye dairesince onaylandığında satılacak meyve, sebze ve menkul malları veya satışı uygun olan emlâkı yoksa borçlunun ödeyecek refaha ulaşacağı zamana kadar borcu ertelenirdi.

Emlâk vergisi ve bedel-i askeri on iki taksitle alınmak üzere arazi vergisi

¹⁸ BEO, Dosya No:2076, Gömlek No:155635 (H. 27 Safer 1321/ 25 Mayıs 1903).

mahsulünün ödeme zamanı olan haziran başından teşrinisani sonuna kadar altı ay zarfında altı taksitle tahsil edileceğinden bir taksiti ödemeyen borçluya ihbarname gönderilerek bir ay süre verilecekti. Borcun yine ödenmediği ve yeni taksitin zamanı geldiği durumda sertahsildar mahalli idareye haber vererek köylerde ihtiyar meclisleri, kasabalarda ise esnaf kethüdarları vasıtasıyla bir pusula hazırlanarak borçlunun menkulleri müzayede yöntemiyle sattırılacak ve tutarı yeni taksitten önceki borcuna sayılacaktır. Borçlunun menkul malları ve nakdi serveti yoksa sertahsildarlar borçlunun gayrimenkullerini mahalli hükümet aracılığıyla sattırarak borcu ödeyeceklerdi.¹⁹

Zimmeti olup da taksitlerini üç ay geçirmiş olanlar hakkında mal müdürü ve mal memurları tarafından sertahsildarlara mühürlü birer defter verilecekti. Bunlar zimmet sahiplerine bir hafta içinde borçlarını ödemek üzere ihbarname göndereceklerdi. Mükellefin borcunu yine ödemediği durumlarda zimmetleri tahsil edilecekti.

Borcunu ödemeyen veya ödememekte ısrar eden mükellefleri sertahsildarlar mahalli memurlara bildirecek, idare meclisi aracılığıyla mahkemeye gönderilecek olan borçludan ödemesi gereken miktar faiziyle tahsil edilecektir. Bağlı sancaklarda ise borçlunun borcunu ödemediği durumlarda mutasarrıflığa bilgi verilecek, bir sonuç çıkmazsa, durum liva sertahsildarı tarafından valiye yazıyla bildirilecekti. Bu durumda da sonuç çıkmadığı takdirde doğrudan Maliye Nezareti'ne bildirilecekti. Vilâyet merkezlerindeki sertahsildarlar da Maliye Nezareti'ne durumu beyan edebileceklerdi.

1886 ve 1894 Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi²⁰ ise vergi tahsil usulleri açısından aynı maddeleri içermekteydi. Emlâk vergisi, bedelât-ı askeriye, yerli esnaf temettü vergisi ve aşarın arazi üzerine taksim olunmuş olan kısmı ve arazi vergisiyle aşarın bedele tahvil olunmuş kısmı taksitin kararlaştırıldığı tarihte tahsil edilecekti. Yabancı esnaf temettü vergisiyle tahrir masrafları karşılığı ilk taksite ilaveten tek seferde tahsil edilecekti. Borçlular birkaç taksiti veya bir senelik vergisini isterse tek seferde verebilecekti.

Her yıl kaza mal memurları tarafından hazırlanan kanun-i sani başından şubat sonuna kadar her mahalle ve karyenin vergi miktarlarını gösteren top sergileri ile herkesin hissesine düşen verginin yazıldığı vergi tezkereleri ve

¹⁹ "Tahsil-i Emvâl Nizamnâmesi", *Düstûr*, I. Tertip, Cilt. 4, s. 382-92 (25 Zilkade 1296/10 Kasım 1879).

²⁰ "Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi", *Düstûr*, I. Tertip, Cilt 5, s. 644-652, 1304.01.19/6 Teşrin-i evvel 1302/18 Ekim 1886; "Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi", *Düstûr*, I. Tertip, Cilt 6, s.1461-1466, 1311.08.01/26 Kanun-i sani 1311/ 7 Şubat 1894.

bedelât-ı askeriye'nin dağılımını gösteren müfredat defteri tahsil bölükleri aracılığıyla makbuz senetleriyle beraber muhtarlarca teslim olunurdu. Top sergilerde gösterilen meblağ, ödeme süresi içinde tahsil edilerek her karye ve mahallede ne kadar tahsil olunduğu mal kalemlerince defterlere kaydedilirdi.

Tahsildarlar tahrir-i emlâktan verilen malumat üzerine her sene mart ayı girmeden on beş gün önce her karye ve mahalleden oranın nüfusuna göre tahsil edilecek bedelât-ı askeriye'nin toplam miktarını idare meclisi tarafından verilecek tevzi mazbatalarını mahalle ve köy idare meclislerine verir. Tevzi defterini hazırlatarak bir nüshasını o mahalle veya köyün kabzımalarına verir ve bir nüshasını ilan ettirirdi.

Taksit zamanı geldiği halde ödemesini yapmayan mahalle ve köylere gidecek olan tahsildarlar kabzımaların hesaplarını teftiş edeceklerdi. Borçluların ödemeleri gereken meblağ tahsildarlar tarafından köylerde ihtiyar meclislerine, kasabalarda ise belediyelere çağrılarak tahsil edilecekti. Fakat, hiçbir şekilde borcunu ödemeyen ya da ödeyemeyen kişiler için borçlunun ekonomik durumuna göre evinin idaresine yetecek kadar eşyası; esnafsa alet edevatı, çiftçi ise çift ve zirai aletleri ile çift hayvanları, tohumluğu ve hasılâtın miri hissesi hariç tutularak meyve, sebze, hayvan, eşya veya menkul mallarının borçlunun borcuna yetecek kadar miktarı sattırılarak, bedeli mal sandığına teslim ettirilirdi. Tahsilâtı zamanında yapmayan borçlu hakkında mahalli idare tarafından kanuni işlem yapılırdı.²¹

Ayrıca, emlâkı olup da bildirmeyen, ancak mal varlığı tahsildarlar tarafından tespit edilen borçlular hapis cezasıyla cezalandırılacaktı. Fakat bu hapis süresi doksan bir günü geçemezdi.

Borçlunun borcunu ödeyemediği gibi, satılabilecek menkul veya gayrimenkul malının bulunmadığı durumlarda, bunun ihtiyar meclisi ve belediye meclisi tarafından doğrulanması halinde kabzımalar, tahsildarlar ve mal memurları bir mazbata düzenleyerek kaza idare meclisine vereceklerdi. Kaza idare meclisinin incelemesi neticesinde borçlunun borcunu ödemeye gücü olmadığı ispat edilirse, ödeyecek ekonomik rahatlığa ulaşacağı zamana kadar beklenecekti.

1902 Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi²² tahsil usulünde değişiklikler içermekteydi. Bu nizamname ile tezkere usulü denen bir yöntem uygulamaya konulmuştu. Tahsil usulü ise şu şekilde düzenlenmişti: Bir köy veya

²¹ "Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi", *Düstûr*, I. Tertip, Cilt 5, s. 644-652 (19 Muharrem 1304/18 Ekim 1886).

²² "Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi", *Düstûr*, I. Tertip, Cilt 7, s.831-849 (8 Zilhicce 1319/18 Mart 1902).

mahallede tüm vergi mükelleflerine üstlerinde bulunan emlak ve arazinin detaylarını, bunların vergilerini ve belirlenen temettü vergisi ile gayrimüslimlerin bedelât-ı askeriye miktarını, askeri teçhizat tertibini, maarif hisse-i ianesini ve varsa kalanların miktarını içeren bir tezkere ücret karşılığı verilecekti.

Bayan edilen tezkereler sene başından bir ay önce hazırlanır ve tahsildarlar aracılığıyla mart sonuna kadar doğrudan mükelleflere verilirdi. Tezkerelerde yanlışlık olması durumunda dağıtılmadan vergi şubelerine iade olunurdu.

Tahsildarlar, görevleri dâhilindeki köy, kasaba ve mahallelerde mükellef ahalinin ismi ve borçlarını içeren bir cetvel olmadığı durumlarda tahsilât yapamazdı. Ayrıca, bu cetvelin bir nüshasının ait olduğu köy veya mahallenin uygun bir yerine asılması şarttı. Bu cetveller vilâyet ve liva vergi şubelerince ve kazalarda mal kalemlerince her senenin martından önce iki nüsha halinde hazırlanarak tahsildarlara imzayla verilirdi. Tahsildarlar tarafından bu cetvellerdeki isimleri ve malları içeren birer defter tutulurdu.

Tahsildarlar, tahsil ettikleri akçeyi önce koçanlı makbuzat defterine ayrıntılarıyla ve tarihleriyle kaydederler, bu deftere bağlı makbuz ilmühaberini tek tek mühürleyip doldurarak mükellefe verirlerdi. Bu koçanlı makbuz defterinde kayıtlı tahsilâtı günü gününe müfredat defterine geçirirlerdi. Bu cetveller hazırlanırken tahsildarlar, müfettişler, mal ve vergi kâtipleri beraber çalışırlardı. Cetvellerin vaktinde hazırlanması zorunluydu. Vergi tahsiline giden tahsildarlar önce ellerindeki cetvellerde isimleri bulunan mükelleflerin tezkerelerini talep edecek ve ona göre tahsilât yapacaklardı.

Emlak ve arazi vergisi ile bedelât-ı askeriye nisan, haziran, eylül ve teşrinisani sonlarında olmak üzere dört taksitle tahsil edilirdi. Yerli temettü vergisi ise mart ve eylül ayları olmak üzere iki taksitle tahsil edilirdi. Yabancı temettü vergisi, maarif hisse-i ianesi ve tahrir masrafları karşılığı ile tezâkir esmanı tek seferde ve teçhizat-ı askeriye belirlenen zamanlarda tahsil edilirdi.²³

Nizamnameye göre tahsildarlar, taksitinin gününü geçirmiş mükelleflere taksitin başlamasından on gün sonra matbu ihbarnameler göndereceklerdi. Ancak bir taksit iki yüz kuruşa ulaşmamışsa ihbarnameler göndermek için bir sonraki taksit ile iki yüz kuruşa ulaşması beklenecekti. İhbarnameler bizzat borcunu henüz ödememiş mükellefe ya da muhtarlara tebliğ edilerek imzalatılır ve hane kapısına yapıştırıldıktan sonra bir hafta beklenirdi. Borcun yine ödenmemesi halinde önce “borçlunun hanesinin idaresine yetecek kadar

²³ “Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi”, *Düstûr*, I. Tertip, Cilt 7, s.831-849 (8 Zilhicce 1319/18 Mart 1902).

eşyası ve esnafsa alet-edevatları, çiftçiyse çift ve ziraat aletleri ile çift hayvanları, tohumluğu ve hasılatı hariç tutularak dükkân, mağaza ve idarehaneleri kapatılacak, kayık, araba ve hayvanları işten alıkonulacaktı. Ayrıca borç miktarı kadar meblağ tam olarak tahsil edilinceye kadar işini yapmasına müsaade edilmeyecekti. Ancak bu kapatma ve men işleminden eczane, fırın gibi zorunlu ihtiyaçların hazırlanmasına hizmet eden yerler ve bazı nehirler üzerinde geçiş için bulundurulmuş kayıklar ve bir kasabada bir veya iki taneden ibaret olan kiralık araba veya hayvanlar hariç tutulacaktı.

Vergi borcunu ihbarnamelere rağmen verilen sürede ödemeyenlerin menkul malları tahsildarların talebi üzerine köylerde ihtiyar meclisleri, nahiye merkezlerinde nahiye meclisleri ve kaza merkezlerinde tahsilât komisyonları aracılığıyla satılıp bedeli borçlunun borcuna sayılacaktı. Menkul malları bulunmayan borçluların borçlarına yetecek emlak ve arazisi tahsilât komisyonlarının kararıyla müzayede yöntemiyle satılacak ve bedeli borçlunun borcundan düşülecekti. Müzayede edilecek emlak ve araziye talip bulunmazsa, tahsilât komisyonunca kıymeti belirlenerek hazine adına alınacaktı. Borçlu, mülkün devredilmesinden bir sene sonuna kadar borcunu kapatırsa o müddet zarfındaki meblağ Hazine-yi Celile'ye kalmak şartı ile menkul malları kendisine iade edilecekti.²⁴

İhbarname tebliğ edildiği halde borcunu ödemeyenlerden, görünürde menkul ve gayrimenkulleri bulunmadığı tahsildar tarafından onaylanan kimseler, komisyonların talebi ve idare meclislerinin kararı üzerine mahalli en büyük mülkiye memurunun da onayıyla hapis cezasına çarptırılacaktı. Fakat hapis cezası doksan bir günü geçemez ve bir borç için borçlu iki kere hapsedilemezdi. Doksan bir günlük hapis cezasını tamamlayanların borçlarının tahsili, söz konusu meblağı ödeyecek refaha ulaşınca kadar ertelenecekti.

Başka memlekette bulunan kişilerin vergi ve bedel-i askerilerinin tahsili için verginin tarh olduğu mahalde menkul ve gayrimenkul mallara müracaat edilecekti. Orada hiçbir malı bulunamazsa tahsildarlar tarafından yapılacak ihtar üzerine maliye memurları borçlunun bulunduğu mahallin maliye memurlarına durumu yazı ile bildirerek vergiyi tahsil edeceklerdi.²⁵

Her yıl şubat sonuna kadar tahsilâtlar tamamlandığından, tahsildarlar mart başında tahsil olunmayan meblağın miktarını, bu meblağın ne kadarının sonradan tahsil edileceği, ne kadarı için gayrimenkul satışı yapılacağı ile ilgili bir cetvel hazırlayarak kaza sertahsildarına vermek zorundalardı. Tahsilât

²⁴ “Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi”, *Düstür*, I. Tertip, Cilt 7, s.831-849 (8 Zilhicce 1319/18 Mart 1902).

²⁵ A.g.n.

idaresi de tahsildarlardan gelen cetvelleri toplayarak ertesi sene mart başında bir kaza cetveli yaparak tahsildarların cetvelleri ile beraber kaza tahsilât komisyonuna vermeye mecburdular. Bu cetveller tek tek kontrol edilir, tahsildarların herhangi bir yolsuzluk yaptığı anlaşılır ise haklarında gerekli işlem yapılırdı.

1909 yılında ilan edilen Tahsil-i Emvâl Kanunu²⁶ gereğince henüz tahriri icra olunmayan mahallerde de tahsilât, mahallerince tayin olunacak tahsildarlar tarafından makbuz ilmühaberi karşılığında yapılacaktı.

Mükellefler borçlarını isterlerse doğrudan mal sandığına ödeyebileceklerdi. Ancak, bunun için tezkerelerini göstermeleri gerekmektedir. Vergi verilen meblağ için mal sandığından veya tahsildarlardan matbu ve mühürlü makbuz ilmühaberi alınması zorunluydu. Bu makbuz ilmühaberinin tarih ve numarası ile içeriği mükellefte bulunan tezkerede belirtilecekti. İlmühaber almadan teslim olunan ve tahsildar ya da mal sandıklarından başka herhangi bir yere yapılan ödeme vergi ödemesi olarak sayılmayacaktı.

1909 Tahsil-i Emvâl Kanunu'nda da tahsilât usulü diğer nizamnamelerle benzer özellikler taşımaktaydı. Taksit zamanında borcunu ödemeyen mükellefin derhal tahsildar tarafından defteri düzenlenerek, en fazla on gün içinde borcunu ödemeyen mükellef hakkında icra kararı alınacağı belirtilmek suretiyle ilgili köy veya mahallenin uygun bir mevkiine asılacaktı. Bu defterin asılmasından itibaren on gün geçtiği halde borcunu ödemeyenlerin evindeki eşyalar veya menkul malları Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye ve İcra Kanunu gereğince haczedilirdi. Haczedilen bu eşyalar borcun karşılığı olarak sayılacaktı. Fakat, borçlunun borcunu ödemesi halinde haczedilen malların satışına itiraz edebilirdi. Eğer mükellef resmi dairelerde, ticarethane veya özel işletmelerde çalışıyor ve maaş alıyorsa maaşının dörtte biri borcu karşılığında alınacaktı. Akar vergileri ise ait oldukları akarların kira bedellerinin haczedilmesi ile alınacaktı. Borçlunun başka bir memlekette bulunması halinde borcu, söz konusu mahaldeki tahsildarlar tarafından tahsil edilecekti.

Eşya ve menkul malların haciz işlemleri köylerde ihtiyar meclisleri, nahiye merkezlerinde nahiye meclisleri, kaza ve liva merkezleri ile İstanbul'da tahsilât komisyonları aracılığıyla yürütülecekti.²⁷ 1909 Tahsil-i Emvâl Kanunu'ndan sonra yapılan bir düzenlemeyle ihtiyar heyetini seçmemiş köy ve mahallelerde vergilerin tahsilinde karşı koyan mükellefin menkul malların haczi o köy ve mahallelerdeki ahalinin seçeceği iki kişi veya seçimi kabul

²⁶ "Tahsili Emvâl Kanunu", *Düstür*, II. Tertip, Cilt 1, s.624-629 (2 Şaban 1327/18 Ağustos 1909).

²⁷ A.g.k.

etmemeleri halinde tahsildarın şartları sağlayanlar arasından seçeceği iki kişi aracılığıyla olacaktı. Eşya ve menkul mallar haczedildikten sonra hemen satışa çıkarılırdı. Haciz olunan eşya ve menkul mallardan yalnızca borca karşılık gelen miktar kadarı satılacak olup, borç ve takip masraflarının bedeli kadarından fazlası satılmayacaktı. Satış yapıldıktan sonra borç miktarı ve takip masrafları dışında kalan para sahibine iade edilirdi.

Haczedilen gayrimenkul malların satışı ise tahsilât komisyonunun talebiyle kaza, liva ve vilâyet merkezlerinde idare meclislerinin, İstanbul'da ise vilâyet meclisinin kararı ile müzayede edilirdi. Müzayedelerde satışa çıkarılan mal için talip olmadığı durumlarda tahsilât komisyonunun belirleyeceği fiyatla söz konusu mal hazine adına alınacaktı. Bir sene içerisinde borçlu borcunu ve takip masraflarını öderse malını geri alabilecekti. Bir sene sonra borç hala ödenmemişse hazine bu malı hangi fiyattan satmış olursa olsun kâr ve zararı kendisine ait olacaktı. Bu müzayedelere tahsilât memurlarının katılımı yasaklanmıştı. Yasağa uymayanlar uzaklaştırma cezası alırlardı.²⁸

Sonuç

Vergilendirme ve vergi tahsilâtında yaşanan sorunlar hem halk arasında memnuniyetsizliğe hem de devletin vergiler üzerindeki etkinliğini kaybetmesine sebep olmuştur. Vergi tahsilinden kaynaklanan isyanlar, bu isyanların imparatorluğun çeşitli bölgelerinde siyasi meselelere dönüşmesi, dış borçlar, toprak kayıplarından kaynaklanan gelir kayıpları, Berlin Kongresi sonrasında gündeme gelen mali ve idari reform yapılmasına dair baskılar, araçlar ve gelir kaybı olmadan vergilerin tahsil edilerek gelirlerin artırılması isteği Osmanlı Devleti'ni XIX. yüzyıl boyunca vergi tahsilatı konusunda çeşitli düzenlemeler yapmak zorunda bırakmıştır.

XIX. yüzyıl boyunca özellikle sivil bir vergi tahsil düzeni kurarak araçlar olmadan hazine alacaklarını doğrudan devlet adına toplayan ve vergi mükellefleriyle zaptiye askerleri yerine sivil memurların muhatap olduğu bir sistem hedeflenmiş, dönem dönem çıkarılan talimatname ve nizamnamelerle vergilerin kimler tarafından ve ne şekilde tahsil edileceği düzenlenerek kanunlara bağlanmıştır.

²⁸ A.g.k.; "Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi", *Düstûr*, 1. Tertip, C. 6, s.1461-1466 (1 Şaban 1311/ 7 Şubat 1894).

Kaynakça

- BEO, Dosya No:1916, Gömlek No:143675 (H. 6 Cemaziye'l-evvel 1320/ 10 Eylül 1902).
- BEO, Dosya No:2076, Gömlek No:155635 (H. 27 Safer 1321/ 25 Mayıs 1903).
- BOA, DH.MKT., Dosya No:2612, Gömlek No:61 (H. 10 Recep 1325/ 19 Ağustos 1907).
- “Eyalet ve Elviyede Kur'a ve Mahallâtın Muayyen Olan Vergilerinin Beynelahali Tevzii Hakkında İcrası Lazım Gelen Muamelata Dair Nizamname” *Düstur*, 1. Tertip, C.4, s.279-283 (H. 15 Recep 1277/16 Şubat 1870).
- Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, 1289/2, s.58-60.
- Düstur*, I. Tertip, C.3 (H.25 Rebiu'l-evvel 1292/ 1 Mayıs 1875).
- “Tahsili Emvâl Kanunu”, *Düstur*, 2. Tertip, Cilt 1, s.624-629 (2 Şaban 1327/18 Ağustos 1909).
- “Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi”, *Düstur*, 1. Tertip, C.6, (H.01 Şaban 1311/7 Şubat 1894), s.1461-1466.
- “Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi”, *Düstur*, 1. Tertip, C.7, (H.08 Zilhicce 1319/18 Mart 1902), s.831-849.
- “Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi”, *Düstur*, 1. Tertip. C.5, (H.19 Muharrem 1304/17 Ekim 1886) s.644-652.
- “Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi”, *Düstur*, I. Tertip, C.4, (H.25 Zilkade 1296/10 Kasım 1879), s. 382-392.
- “Umûr-ı Mâliyyeye Dâ'ir Nizamnâme-i Mahsusdur”, “*Mecmua-yı Düstûr*”, Matbaa-yı Amire, H. Rebiülevvel 1284.
- Umur-ı Maliyyeye Dair Nizamname”, *Düstur*, 1. Tertip, C.2, s.4-21 (H. 18 Safer 1284/ 21 Haziran 1867).
- Akkuş, Yakup, *Osmanlı Taşra Maliyesinde Reform: Merkez-Taşra Arasındaki İdari İlişkiler ve Vilayet Bütçeleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011,

Yasemin Zahide Erol

Ortaylı, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK, Ankara 2011.

Özbek, Nadir, "Abdülhamid Rejimi, Vergi Tahsildarlığı ve Siyaset, 1876-1908", *Doğu Batı*, S. 52, 2010, s. 159-97.